

СРЕДСТВА И МАТЕРИЈАЛИ ЗА РАД У НАСТАВИ ПОЧЕТНОГ ЧИТАЊА И ПИСАЊА

MEANS AND MATERIALS FOR TEACHING WORK IN INITIAL READING AND WRITING

Бранка Брчкало

Резиме: У раду се анализирају текстуални и други медији у настави почетног читања и писања и даје критички суд о њима. Разматра се проблематика квалитета уџбеника и дају препоруке за њихово унапређивање. Доводи се у везу пракса писања уџбеника, њихова употреба и методичка теорија. Даје се упоредна анализа *Буквара* и *Почетнице* који се данас користе у Републици Српској, као и допунских и пратећих дидактичких медија, попут *Словарице*, радних свески и методичког помагала за графомоторичке вјежбе. Кориштена је аналитичко-дескриптивна метода и метода класификације. Резултати истраживања показују да уџбеници и остала наставна средства испуњавају основне дидактичко-методичке захтјеве о писању уџбеника, али је неопходно даље дјеловање на њиховом усавршавању и унапређивању.

Кључне ријечи: уџбеници, дидактички медији, буквар, прва књига.

Abstract: *This paper analyzes textual and other media devices in teaching initial reading and writing and provides critical judgments about them. We have discussed the issue of the quality of textbooks and made recommendations for their improvement. The practice of writing textbooks is related to their educational uses and methodical theories. This paper provides a comparative analysis between the Primer (first reader) and First book (starter book for children) is currently used in the Republic of Srpska as well as the additional teaching and ancillary media such as spelling books, workbooks and methodical aids for graphomotor exercises. We used analytical-descriptive methods and classification methods. The results show that the textbooks and other teaching resources meet the basic didactic and methodological requirements for writing a textbook, but it is necessary to act further on their development and improvement.*

Key words: *textbooks, didactic media, Primer, First book, Spelling book.*

Увод

Настава почетног читања и писања у реформисаном деветогодишњем основношколском образовању временски је везана за други разред основне школе, а раније је била везана за први. Методика наставе почетног читања и писања суочава се са низом проблема: како формирати навику читања и писања, како у кратком временском периоду тај процес учинити интересантнијим и креативнијим, како користити најсавременије методе учења читања и писања, како повезати ово подручје наставе са осталим областима српског језика. Важну улогу у свему томе имају средства и

материјали за рад или дидактички медији. Средства за рад постају дидактички медији када „мотивишу ученике, подстичу њихову заинтересованост, служе лакшем разумевању неке појаве, помажу ученику да увежба неку радњу“ (Вилотијевић 1999: 423). Према томе, средства постају дидактички медији онда када се нађу у посредничкој улози којом се помаже ученику да савладава знања и вјештине. Много је класификација медија у настави (Вилотијевић 1999: 426), а најчешћа и најприхватљивија је подјела по критеријуму чула која се употребљавају при коришћењу медија. По том критеријуму медији се дијеле на визуелне, аудитивне и аудиовизуелне. Посебну групу чине текстуални медији, рачунари и језичке лабораторије. Учење читања и писања се може најпотпуније остварити непосредном везом са стварношћу као што су, на примјер, изласци из учионице у природу и коришћење предмета из стварног живота у наставном раду у учионици.

Овај рад бавиће се текстуалним медијима, и то оним намијењеним првенствено ученику, а то су уџбеници и писани дидактички материјали. Они чине подгрупу у оквиру визуелних медија, у које се условно убрајају јер знакови имају и визуелну компоненту. Ова врста медија је незаобилазно средство у настави почетног читања и писања. Према схватању Вилотијевића, предности текстуалних медија су: могућност трајног чувања информација, лака доступност текстуалног извора знања (књига се може читати свуда), виšekратно враћање истом садржају.

За критичку анализу уџбеника у овом раду користиће се аналитичко-дескриптивна метода и метода класификације.

Одређење појмова

Не постоји јединствено одређење појма уџбеник, а нема ни јединственог одговора на питање шта је уџбеник. „Уџбеник је основна и обавезна школска књига рађена према важећем наставном плану и програму и дидактичко-методички и ликовно-графички приређена за самостално учење“ (Педагошки лексикон: 522). Уџбенику су дуго времена приписивана својства незамјенљивог ослонаца у наставном процесу. „Udžbenik je nastavni medij oblika knjige iz kojeg učenici tijekom odgojno-obrazovnog procesa, usmjeravanog od strane učitelja, usvajaju znanja i vještine, i mogu steći stalan pogled na svijet i uvjerenja“ (Кадум 2008: 325).

Оно што уџбеник издваја из реда осталих штампаних медија који се употребљавају у процесу васпитања и образовања је у чињеници да је уџбеник још увијек најважнији „transmissioni medij za prenošenje informacija, masovna osnovna i obavezna knjiga“ (Кадум 2008: 326). Уџбеник треба да остварује дидактичку функцију, да буде логично систематизован, подијељен на тематске цјелине и јединице, прилагођен узрасту ученика, илустрован цртежима.

Професор Перо Спасојевић наводи сљедеће захтјеве које сваки уџбеник треба да испуњава:

-постављање интелектуалних стандарда постигнућа, који су примјерени узрасту ученика, који могу задовољити различите потребе и индивидуалности;

-привлачност и функционалност предодређену за више намјена;

-поштовање дјетета;

-поштовање културног контекста и баштине – зато треба преиспитати склоности неких издавача да „увозе“ уџбенике из значајно другачијег културног контекста и да им чак дају предности у оквиру тзв. процеса глобализације;

-поштовање теорија интелектуалног и психосоцијалног развоја дјете (Спасојевић 2007: 56).

Посљедњих неколико деценија постигнуто је много у проблематици рјешавања питања квалитета уџбеника за наставу почетног читања и писања у млађим разредима основне школе у Републици Српској, првенствено захваљујући ангажовању појединаца рецензента или личној заинтересованости самих аутора уџбеника, али је неопходно и даље дјеловање на усавршавању уџбеника и њиховом осавремењавању. Неопходно је шире засновано институционално проучавање стратешких питања уџбеника у млађим разредима основне школе, јер је оно сада још увијек у некој почетној фази. Радовима из тог подручја и наглашавањем општих методичких захтјева, обогативала би се методичка пракса и утицало на модернизацију уџбеника. Професор Спасојевић наводи да нема општеприхваћене и заокружене теорије уџбеника (Исто: 57).

Данас се још увијек пракса писања уџбеника, њихова употреба и методичка питања узајамно не допуњавају.

Критичка анализа уџбеника у настави почетног читања и писања

У настави почетног читања и писања као уџбеник се користи буквар или почетница, зависно од тога да ли се примјењује монографски, групни или комплексни поступак обраде слова, а допунски пратећи помоћни материјали су радне свеске и словарица. Полазећи од чињенице како савршеног уџбеника нема у стручном ни у методичком погледу, сваки је учитељ користећи се уџбеником упућен на одређену критичност. При том се неодређена методичка рјешења дорађују и избор задатака стално допуњује.

„Реч буквар је старословенског порекла (буки - слово) и означава – књигу за учење, читање и писање“ (Милатовић 1990: 21).

Први методички обликовани буквари код нас потичу с краја 19. вијека, иако је први српски буквар штампан у Млецима још 1597. године. Историја наших буквара везана је за развој наше писмености и културе.

Данас се различито гледа на буквар. Иако се он временом усавршавао, неки сматрају да је то превазиђена књига, да припада историји, а други истичу његову историјску и садржајну вриједност. Методичар Вук Милатовић сматрао је да је буквар „исконски укорењена реч и има сасвим целовито и прецизно значење у савременим условима учења почетног читања и писања, те нема разлога за њено избацивање из употребе као превазиђене речи, а ни избацивање буквара као методички непотребне књиге“ (Милатовић 1990: 21).

Буквар од 2003. године, који се данас користи у Републици Српској у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево за други разред основне школе, чији су аутори Вук Милатовић и Томислав Шиповац је модерно конципирана књига, интересантна за седмогодишњака. То је покушај да се направи уџбеник који ће задовољити потребе различитих образовних средина и ученичких психофизичких способности. Аутори су морали водити рачуна о идејно-васпитним, дидактичко-методичким, естетским и хигијенско-здравственим вриједностима. *Буквар* је универзалан по функцији и употребљивости, јер се може користити и у сеоским срединама, гдје ученици у школу долазе с мањим предзнањем, али и у градским, гдје дјеча при поласку у школу претежно знају сва слова. Дакле, књига се може користити за систем диференциране наставе, за коју се залажу модерно конципирани програми Европе, који омогућавају да сваки ученик нађе себи мјесто у наставном процесу. То је тачно и наглашено на страници иза насловне, а и у самом *Буквару* су текстови за ученике који знају да читају дати на тамнијој подлози. То су нешто тежи и сложенији текстови. Избор текстова дат је на основу естетског критеријума, јер су заступљени умјетнички веома вриједни текстови наших најзначајнијих писаца, али и народне књижевности. Испоштован је у потпуности дидактички принцип поступности. Аутори су слиједили пут од лакшег ка тежем, од једноставнијег ка сложенијем, од познатог ка непознатом. Текстови су бирали према мјерилима: једноставности, наративности, примјерности узрасту, животности и методичкој функционалности.

Структура *Буквара* прилагођена је динамици наставе српског језика у другом разреду основне школе. Зато је његова композиција, условно речено, сачињена према логичком и хронолошком редослиједу наставних активности према важећем *Наставном плану и програму*. Почетно читање и писање је у наставном програму систематски и јасно програмирано и тај програм чини полазиште свих активности у овој области. Према томе, радећи по *Буквару*, наставник слиједи задатке који проистичу из програма. *Буквар* је грађен према познатој тродијелној структури:

14. Предбукварски дио – припремни период учења, читања и писања;
15. Букварски дио – учење почетног читања и писања;
16. Постбукварски дио – увјежбавање или унапређивање почетног читања и писања.

Дијелови чине методичку цјелину и веома су чврсто повезани.

Предбукварски дио обухвата, углавном, материјал адекватно ликовно уобличен. Мотиви илустрација узети су из дјечијег доживљајног свијета и обиљежени су одређеним насловима, а намијењени различитим врстама вјежби које по *Наставном плану и програму* могу трајати 20-ак часова. Уједно ученицима су понуђени системи линија за моторичке вјежбе. Систем линија дат је по принципу поступности од једноставнијих ка сложенијим. То нису елементи слова него линије које проистичу из неког конкретног облика или предмета. Линија као апстрактан појам везује се за нешто конкретно. У предбукварском дијелу дате су лексичке вјежбе, аналитичке, синтетичке, акустичке, вјежбе дисања.

Букварски дио обухвата слова дата по одређеном редослиједу и упоредном распореду обраде. Овај дио носи наслов *Читам и пишем*. Испоштован је сљедећи редослијед слова: Аа - Мм, Ии - Тт, Оо - Нн, Ее - Сс, Јј - Уу, Рр - Шш, Гг - Пп, Лл – Љљ , Зз - Вв, Кк - Дд, Бб - Фф, Чч - Ћћ, Хх - Жж, Цц - Њњ, Ћћ - Џџ.

Редослијед обраде слова доста је деликатно и сложено питање сваког буквара и често то питање изазива недоумице и расправе. Редослијед слова разликује се од буквара до буквара и могло би се рећи колико аутора толико и различитих редослиједова слова. Али аутори тај редослијед не дају према свом нахођењу него према правилима за добар избор редослиједова слова. То су сљедећа правила:

- принцип фонетичке поступности;
- принцип графичке поступности слова;
- принцип фреквенције или учесталости слова.

Аутори овог *Буквара* придржавали су се тих принципа. Слова су груписана углавном према графичкој сличности јер се сматрало да ће та сличност помоћи ученицима да квалитетније овладају њиховом графичком структуром. Неки парови слова, као што су Чч - Ћћ; Цц - Ћћ нису груписани на основу графичке структуре него на основу тежине њихове артикулације.

На свакој страници овог средишњег дијела *Буквара* дата су обично три нивоа: лексички, синтаксички и текстуални. Ријечи су дате у вертикалном низу по одређеном реду и комбинацији на лијевој страни *Буквара*. Реченице су дате на десној страни, обично у горњем дијелу странице и сачињене су од ријечи у којима се налазе обрађивана слова. Испод реченица на истој страници слиједи текст, који је, такође, засићен обрађиваним словима. Ова три нивоа могу чинити три нивоа сложености захтјева за ученике. Тако би они који слабо читају читали само ријечи, они који су осредњи читачи читали

би реченице, а они који течно читају читали би текстове. То би био методички пут вјежбања ишчитавања. Ученици би овим диференцираним читањем напредовали у раду према својим индивидуалним способностима. Ове странице *Буквара* богате су илустрацијама у боји, ребусима, укрштеницама, допуњаљкама, преметалкама, палиндромима, брзалицама, префиксацијама, суфиксацијама, језиколомима, загонеткама, питалицама и различитим графичким могућностима за извођење нових ријечи. На овом узрасту ученици с великим интересовањем рјешавају ребусе, укрштенице и сличне захтјеве у виду језичких игара. Оваквим игрицама подстиче се дјечија радозналост, маштовитост, логичко расуђивање, смисао за асоцијације. Ако ученици лако рјешавају ребусе и остале задатке треба пронаћи ван *Буквара* теже облике. Сви ови задаци могу се рјешавати у завршној етапи часа која представља самостални и стваралачки рад ученика.

Постбукварски дио намијењен је ученицима за увјежбавање читања. Текстови у овом дијелу веома су занимљиви, естетски вриједни, неки су дио народног стваралаштва, а неки припадају савременој књижевности. Ови текстови су веза са читанком која ће се користити у другом полугодишту.

Наставник може да бира из великог избора текстова и да ученици увјежбавају читање на различитим текстовима. Уз помоћ *Буквара* ученици не само да ће лако и брзо савладати слова и увјежбати технику читања него ће и низом језичких вјежби које су у њему дате обогатити рјечник и изградити језичку културу.

Илустрације су веома важан елемент сваког уџбеника намијењеног ученицима млађег узраста а поготово буквара. Илустрације у овом *Буквару* су савремене, подстицајне, развијају стваралачку машту. Оне нису реалистичке, то јест не приказују ствари и појаве тачно онако какве су у стварности, него имају неку имагинарну надградњу, па је тако остављена могућност дјечи да их доживљавају индивидуално и да домаштају њихов смисао. Илустрације треба да остваре добру повезаност текста и слике, да омогуће ученику да види и оно што не може видјети у свакидашњем животу да имају високу естетску вриједност, а све то остварено је илустрацијама у овом *Буквару*.

Почетница представља „књигу којом се започиње учење читања и писања“ (Милатовић 1990: 21). Суштински гледано нема битније разлике између буквара и почетнице. Ријеч је о истој врсти књиге а о различитом схватању термина буквар и почетница. И почетнице могу бити грађене по букварској концепцији, али сама ријеч почетница упућује на нешто савременије. Традиционално, буквар не одговара потребама комплексног поступка. Зато се заступници комплексног поступка залажу за почетницу.

Почетница за други разред основне школе у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево од 2010. године, аутора Петра Ђаковића и Јованке Ђаковић представља модеран уџбеник за почетно читање и писање по комплексном поступку. Иако се комплексни поступак у

настави примјењује око 50 година од његове појаве до данас, неки методичари сматрају да је он чаробни штапић којим се све ефикасно рјешава и који је превазишао недостатке других метода у настави почетног читања и писања. Такво фаворизовање једног поступка није оправдано, иако он у настави даје веома добре резултате, јер избор поступка који ће се користити зависи од многих околности. Комплексни поступак полази од сазнања да се читање учи цјеловито, занемарујући поступак којим се иде од појма гласа, слова и ријечи до појма реченице. Ријеч и реченица се усвајају глобално, а не парцијално. Истраживања о поузданости комплексног поступка др Мухамеда Мурадбеговића (1968), која су вршена у Београду, показала су да овај поступак више мотивише ученике од монографског и да је подстицајнији и разноврснији у облицима рада. Зато је неопходно и да уџбеник доприноси ефикасности тог поступка. *Почетница* је конципирана тако да се наслања на претходна знања ученика и пружа широке могућности за развијање ученикових индивидуалних способности. Она је потпуно прилагођена комплексном поступку, јер се слова не обрађују појединачно, нити групно, него у непосредном контакту са свим словима, а учење се заснива на индивидуалном раду и ученици напредују у складу са властитим интелектуалним способностима. Очигледност је веома важна за учење читања по комплексном поступку, а у *Почетници* је то дошло до изражаја. Богатство илустрација, словно-сликовних реченица и цијелих прича допуњених сликама као замјеном за неке ријечи чине ученицима рад занимљивијим. Илустрације нису реалистичке, него имају поетску и духовну димензију, па тако подстичу машту ученика. Оне имају педагошку и психолошку вриједност и омогућују ученику да повезује текст са сликом и да види оно што не може да види у свакидашњем животу. Присуство боја омогућава разумијевање, прегледност и уочавање битног. Многи научници и умјетници, почев од Аристотела, Њутна, Гетеа, истраживали су значење боја. Гете први почиње проучавати психолошке ефекте боја. Он је подијелио круг боја на два дијела: позитивну страну (од црвене, преко наранџасте и жуте) и негативну страну (од зелене, преко љубичасте и плаве). Закључио је да боје на позитивној страни код човјека производе осјећање узбуђења и одушевљења, а негативну страну повезује с осјећањима слабости и неодлучности. Ове особине боја могле би се уважити приликом израде текстуалних материјала или презентација. У *Почетници* боје нису присутне само у илустрацијама и словима него је чак и подлога обојена различитим бојама, што понекад даје бољу видљивост и истицање слова, ријечи и реченица, а понекад утиче на дјечија расположења - разиграност, радост, опуштање, маштовитост. Уједно боје доприносе снажнијој визуелизацији, а самим тим и конкретизацији садржаја па се тако остварује принцип очигледности.

Почетница је богата текстовима и од почетка се инсистира на њиховој умјетничкој вриједности. Такви су текстови Драгана Лукића, Григора Витеза, Добрице Ерића, Душана Радовића. Заступљени су чак и текстови из дјечијих радова, који представљају примјере доброг писања. У томе је разлика између *Почетнице* и *Буквара*. У *Буквару* се на почетку појављују текстови мале информативне вриједности, као што су: *Мама има малу мацу; Момо има змаја; Стана носи тетин сат*, што често доводи до механичког читања. У *Почетници* су заступљени текстови богати садржајем, информативни и комуникативни. Разноврсност текстова је у складу са разноврсношћу часова рада по комплексном поступку, јер скоро да не би требало бити методички истовјетних часова.

Управо та динамичност и разноврсност је одлика *Почетнице*, јер свака страница је другачије осмишљена и нуди нешто ново. То се не односи само на избор текстова, него и на захтјеве који се постављају пред ученике.

У *Почетници* је заступљена сљедећа структура:

Први дио *Почетнице* односи се на припремни период рада по комплексном поступку. Ученици су у непосредном контакту са свим словима. Више се инсистира на визуелном уочавању слова него на њиховој фонетској (гласовној) садржини, коју ученици теже уочавају. У *Почетници* се зато од самог почетка сусрећу слова, графема, која ученици треба визуелно да уоче. Наставник треба да показује везу између акустичке слике гласа и његовог знаковног представљања.

Постепено се прелази на усвајање слова и савладавање ишчитавања ријечи и реченица, а тај дио у *Почетници* није посебно наглашен. Уочљиво је само повећавање текстуалног дијела у односу на илустрације. У *Почетници* су ученицима сва слова представљена одједном, а уз свако слово постоји сличица предмета, чије име почиње датим словом.

У завршном дијелу *Почетнице* који се, такође, не издваја посебно, него се на њега прелази поступно дат је велики број сложенијих, умјетнички вриједних текстова, на којима ученици треба да увјежбају технику читања. Битно је да ученик схвати и разумије оно што је прочитао. Упоредо се организује рад на тексту, а за ту активност понуђен је добар избор садржајно богатих и жанровски разноврсних текстова, који имају сазнајни и васпитни значај.

Уједно се ученицима нуде различите језичке вјежбе за развијање културе изражавања и богаћење рјечника. То су вјежбе допуњавања реченица, причање догађаја на основу низа слика, грађење ријечи суфиксацијом и префиксацијом, синонимија, антонимија, ребуси, загонетке и слично.

Као допунске дидактичке медије у настави почетног читања и писања неопходно је поменути словарицу и радне свеске. Због ограниченог обима овог рада, позабавићемо се само садржајем *Словарице* у издању Завода за

уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, 2011. године и *Радне свеске*, аутора Пера Спасојевића и Емила Каменова за први разред основне школе, у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, 2011. године.

Словарица има 18 страница на којима су, изузимајући насловну страницу и текст обраћања дјечи, представљена сва велика и мала штампана и писана слова ћириличног писма. Саставни дио *Словарице* су прилози: картонска табла са наљепницама, тј. сличицама предмета и бића и почетним словима за њихове називе и картонска табла са свим азбучним великим и малим штампаним словима која ће дјеца изрезивати и помоћу којих ће састављати ријечи. Прилози су дати на седам страница. Некадашње поливинилске фолије са џеповима у које су дјеца убацивала сличице (што је увијек пратила и могућност да се оне погужвају и погубе) сада је замијењена практичнијим картоном са наљепницама. Насловна страна *Словарице* је лијепа илустрација која приказује дјечака и дјевојчицу како пишу слова и лијепе сличице у *Словарици*. Прва страница *Словарице* (иза насловне стране) изражена у једном присном, пријатељском тону садржи упутства ученицима како ће користити *Словарицу*.

Словарица представља методичко помагало уз *Буквар* или *Почетницу* за други разред основне школе. Као такво оно прати *Наставни план и програм* за други разред основне школе деветогодишњег образовања, тј. наставне јединице које се односе на:

- вјежбе у посматрању и запажању слика;
- препознавање и записивање облика штампаних слова и обрада слова;
- писање писаних слова појединачно и у ријечима.

Овако замишљена *Словарица* могла би помоћи ученицима да остваре стандарде знања по *Наставном плану и програму*, а то су:

- да ученик познаје и пише слова и
- повезује слова у ријечи.

Тако *Словарица* испуњава основни циљ наставе почетног читања и писања а то је: стицање знања, вјештина и навика читања и писања и могућности примјене тих знања.

Садржај *Словарице* заснован је на захтјевима савремене методике наставе почетног читања и писања.

Принцип очигледности долази до пуног изражаја. Апстрактни садржај (слово) дочаран је конкретним (сличица предмета и бића чији назив почиње одређеним словом. Слово се конкретизује и када се исијече са картона).

Кроз игру: исијецање, склапање, лијепљење, наставни час постаје разумљивији и методички рад ослобађа шаблона. Ученици су активнији, а то подстиче пажњу, која би, иначе, опадала да пасивно прате наставника. *Словарица* упућује ученике да се баве различитим активностима: тражење и

лијеplење сличица комбинује се са писањем и исијечањем слова и склапањем ријечи.

Словарица нуди садржаје за самосталан рад ученика који је директно у вези са садржином часа и природно проистиче из одређених програмских задатака који се на том часу остварују. Такво методичко помагало веома је практично, јер замјењује гомилу других наставних средстава која функционишу у настави, као што су: сличице, хартија у боји, коцкице, налив-перо, што ученика затрпава и не да му да мисли.

У *Словарици* је испоштован и принцип приступачности узрасту ученика, јер ће се помоћу овог наставног средства задаци обављати без тешкоћа, кроз игру и забаву, а ипак ће њихово извршавање захтијевати умни напор. Ријечи које треба да исписују ученици испод сличица су једноставне, сачињене највише од шест до седам слова, а сличице су другачије од оних које се налазе у *Буквару* и зато могу ученицима бити занимљиве.

Помоћу *Словарице* ученици ће савладати наставне задатке свјесним напором па је тако испоштован и принцип свјесне активности. За сазнавање су важне перцепција, мануелне, моторичке и мисаоне активности. Примјеном *Словарице* у настави може се остварити:

- улога подстицања и усмјеравања ученичког рада;
- улога при утврђивању и увјежбавању стечених знања;
- улога развијања мишљења и успостављања релација између апстрактног и конкретног садржаја.

Употреба *Словарице* може утицати на то да се настава учини интересантнијом и да се дјеца осамостале у раду.

Слике, илустрације и боје, што чини естетско-техничку опрему *Словарице*, снажно ће подстаћи развој пажње и опажања код ученика. Јер, када се дијете које је свакодневно окружено бојама нађе у учионици, као прилично суморном и монотоним простору у коме се настава и даље одвија углавном уз кориштење двије боје – боје табле и бијеле креде – онда на ученике подстицајно дјелују све присутније боје у школским учбеницима и осталим методичким помагалима.

У упутству које је дато на почетку наглашен је редослијед активности које ученици треба да обаве користећи *Словарицу*. Пут сазнања иде од познатог ка непознатом, од простог ка сложеном, од ближег ка даљем – дакле, испоштован је принцип поступности. Ученици треба прво да пишу слова на линији поред већ уписаног слова, затим да лијепе сличице предмета чији назив почиње наученим словом, да исписују називе испод сваке налијеplене слике и, коначно, да примијене сва знања о словима тако што ће исијечати слова дата на картону и склапати потпуно нове ријечи и то је за њих најсложенија активност.

Из свега изложеног слиједи да *Словарица* представља један вриједан покушај обogaћивања наставног процеса, тачније наставе почетног читања и писања у другом разреду основне школе деветогодишњег образовања.

Радна свеска, аутора Пера Спасојевића и Емила Каменова за први разред основне школе, у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, 2011. године има, осим насловне странице, 48 страница на којима су дате графомоторичке вјежбе за дјецу која се припремају за наставу почетног писања.

Обим вјежби и захтјеви који се постављају пред ученике усклађени су са предвиђеним бројем наставних часова за припремни период учења читања и писања, а то је двадесет часова или мање од тог броја, зависно од ученичких предзнања. *Радна свеска* нуди садржаје за самосталан рад ученика који природно проистиче из одређених програмских задатака који се на том часу остварују. Такво методичко помагало веома је практично, јер замјењује гомилу других наставних средстава. Сви задаци у *Радној свесци* примјерени су узрасту ученика и задацима припремног вјежбања, а то су: да ученици савладају вјештину писања, да развијају потребу за стицањем нових знања и вјештина, да развијају интелектуалне и психолошке способности, да развијају навике у раду и понашању, смисао за тачност, уредност, одговорност.

Вјежбе су методички осмишљене тако да стимулишу дјечију радозналост, да јачају мотивацију за учење, да доприносе интензивирању њиховог психофизичког развоја, а посебно да омогућују стицање вјештина и навика неопходних за почетно писање.

Понуђене графомоторичке вјежбе у *Радној свесци* богате су и врло разноврсне са измјенљивошћу занимљивих дјечијих игара, цртања и писања, али и мисаоних активности, посматрања, уочавања, анализирања, компарирања. Оне директно припремају ученике за писање које представља веома сложен процес, јер њихова рука треба да изводи прецизне покрете уз симултане мисаоне и визуелне активности.

Вјежбе су методички тако осмишљене да утичу на ослобађање и развијање руке, као и на култивисање покрета шаке и прстију. Овако замишљеним вјежбама превазилази се ранији начин писања издвојених елемената слова (усправна, водоравна, коса, полукружна, кружна црта) који је за ученике био веома мучан, наметнут, монотон и шаблонизован посао. Лоша страна оваквог поступка огледала се у томе што се слово рашчлањивало на саставне елементе, умјесто да се пише цјеловито, једним покретом руке. Уз вјежбе из *Радне свеске* ученици неће ни осјећати да тим активностима нешто уче.

Радна свеска обухвата различите типове графомоторичких вјежби, као што су:

- цртање према одређеним захтјевима;

- цртање једноставних предмета;
- писање непрекидне комбинације црта;
- довршавање започетих цртежа;
- повезивање знакова и облика по сличности;
- повезивање тачака линијама.

Све ове врсте вјежби помоћи ће ученицима да се навикавају на правилан положај тијела, окретање и повлачење оловке, на распоређивање простора у свесци, а све су то важне припреме за писање. Цртање према одређеним захтјевима тражи прецизно повлачење црта, одређени облик, величину и међусобну удаљеност цртежа. То је дисциплинован рад руке, вјежбање покрета ситних мишића шаке и прстију. За овакве вјежбе погодне су мреже квадратића које су дате у *Радној свесци*. Оне подсећају на рачунске свеске ученика.

Вјежбама датим у *Радној свесци* ученици ће неосјетно усвојити компоненте писања, као што су: писање слијева надесно, између одређених линија, на страници одозго према доље, обликујући слова једнаке величине итд.

У *Радној свесци* испоштован је дидактичко-методички принцип поступности који подразумијева сазнајни пут од познатог, лакшег и простијега ка непознатом, тежем и сложенијем. Конкретно се у *Радној свесци* полази од игре проналажења пута, а завршава се цртањем сложенијих ликова.

Захтјеви који се постављају пред ученике дати су јасно и разговорно, језички су прилагођени узрасту и оптималном степену менталне развијености ученика. *Радна свеска* ће, уколико се буде примјењивала у школи, утицати на то да се настава учини интересантнијом и да се дјеца осамостале у раду.

Радна свеска представља један вриједан покушај обogaћивања наставног процеса, тачније наставе почетног читања и писања. Својом структуром и садржајем она може помоћи ученицима да без великих тешкоћа, али са доста емоција и мотивације, савладају сложен посао учења слова.

Улога и функција уџбеника у настави почетног читања и писања

О мјесту и улози уџбеника уопште у настави постоје различита супротна мишљења. Једни негирају потребу уџбеника, као на примјер у школи рада у којој се не користе никакви уџбеници, већ учитељи организују разноврсне активности ученика у школи и ван ње, након којих се ученичке билежнице претварају у уџбенике. Уџбеник се критикује и због неоригиналности и незанимљивости, па се умјесто њега уводе тзв. мјесечне билежнице. Упркос оваквим схватањима, уџбеник се до данас одржао, али се

промијенила његова суштина, или је бар требало да се промијени, тј. уџбеник данас није књига за меморисање него радна књига за самосталан рад ученика. Анализа уџбеника *Буквара*, *Почетнице* и пратећих дидактичких материјала *Словарице* и *Радне свеске* то и потврђује. Поменути наставни медији имају значајну методичку улогу, што је изражано у следећем:

- улога информисања;
- улога подстицања и усмјеравања ученичког рада;
- улога при утврђивању и увјежбавању градива;
- улога у развијању мишљења.

Поменути уџбеници и пратећи дидактички материјали под снажним су утицајем развоја теорије и на њој утемељене праксе, али морају остати „недовршени“ и „отворени“, нарочито према мишљењу наставника као главног и објективно једино могућег ослонаца промјена у пракси. Нека емпиријска истраживања показала су да су уџбеници у издању Завода за уџбенике у Источном Сарајеву прихваћени и добро оцијењени у пракси, чак су боље оцијењени него они прије грађанског рата у БиХ.

Основна обиљежја квалитетног уџбеника у настави почетног читања и писања

Колико год да су аутори уџбеника за наставу почетног читања и писања настојали да их прилагоде времену и потребама дјете, и колико год је пракса припремања и процедуре одобравања уџбеника била строга, увијек су искрсавали недостаци, поред евидентних позитивних елемената.

С обзиром на то да је уџбеник још увијек најважнији наставни медиј, неопходно је и даље његово усавршавање како би се испунили захтјеви у погледу садржаја, дидактичко-методичке обраде и естетско-техничке опреме. Зато би аутори будућих уџбеника за наставу почетног читања и писања требало да се залажу за:

- прецизност, систематичност и поступност у постављању питања и задатака;
- разноврсност и подстицајност вјежби којима се знања усвајају, али и утврђују;
- избор занимљивих, жанровски разноврсних и васпитно вриједних текстова;
- јединствену ћириличну грађу каква је дата у *Буквару*, чији су аутори Вук Милатовић и Томислав Шиповац, у издању Завода за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево (словарица и радне свеске би требало да имају исти приступ подучавању писања слова као и уџбеник, тј. буквар или почетница).

Будући аутори уџбеника за наставу почетног читања и писања не треба да теже даљем упрошћавању грађичке структуре слова, јер је

педагошки прагматизам већ довео до губљења естетских вриједности словних знакова.

Такође се предбукварски дио или припрема за учење читања и писања може обогатити још разноврснијим вјежбама кроз маштовите игре, јер је у том почетном периоду потребна највећа креативност ученика. У букварском дијелу не би требало да се нађу сувопарне и вјештачки изграђене реченице него оне које упућују на љепоту језичког изражавања. Не треба претјеривати са спољашњим, чешће естетским и визуелним обиљежјима. Њихова сврха је да упуте дјецу на то шта треба научити и да пренесу одређене поруке, а не само да имају естетска значења. Будуће уџбенике за млађи узраст могли би да израђују тимови стручњака.

Закључак

У настави почетног читања и писања ученици се свакодневно служе уџбеником – букваром или почетницом за стицање и утврђивање знања везаног за учење читања и писања. Уџбеник је једно од два најважнија облика стицања знања, тј. говором и путем текста. Тако се ученици навикавају и оспособљавају за самостално коришћење уџбеника које ће им служити за подизање знања у каснијем самообразовању. Критичка анализа уџбеника и допунских наставних помагала која се данас користе у настави почетног читања и писања – *Буквар, Почетница, Словарица и Радне свеска* – упућује на то да они испуњавају темељне захтјеве у погледу садржаја, дидактичко-методичке обраде и естетско-техничке опреме, али да и даље треба радити на њиховом усавршавању и осавремењавању.

Литература

- Вилотијевић, М. (1999). *Дидактика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Kadum, V. (2008), Uloga udžbenika u matematičkom odgajanju i obrazovanju učenika (mlađih razreda) osnovne škole, u: *Studij razredne nastave u funkciji devetogodišnje osnovne škole* (Zbornik radova sa Drugog međunarodnog naučno-stručnog skupa održanog u Zenici 29. i 30. 5. 2008. godine), Zenica: Pedagoški fakultet.
- Миладовић, В. (1990), *Методички приручник уз Буквар и Наставне листове*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мурадбеговић, М. (1968), *Комплексни и монографски поступак у почетном читању*, Београд.
- Наставни план и програм за основну школу* (2003), Бањалука: Министарство просвјете и културе.
- Педагошки лексикон* (1996), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Спасојевић, П. (2007), Педагошки значај, функције и обиљежја уџбеника у реформисаном основном образовању и васпитању, у: *Наша школа* (Часопис за теорију и праксу васпитања и образовања), бр.3-4, Бањалука: Друштво педагога.

